

θεωρητικὰς συζητήσεις (⁹). Ὁ θεός οὐδάμως ἀπάντῃ ἐν τοῖς λόγοις αὐτοῦ. Ἀλλὰ δὲ Καλλικλῆς οὐ μόνον φιλοσοφικῆς διαθέσεως στερεῖται, ἀλλά, ως ἔχ του ἀριστοκρατισμοῦ αὐτοῦ, οὐδὲ τὴν σοφιστικὴν ἔχει ως νοοῦμεν ταύτην συνήθως. Καὶ δὴν δεν εἶναι πρόσωπον ιστορικόν, διός ἀσφαλῶς τὰ διδάγματα αὐτοῦ πᾶσα Πλάτωνι ἔχουσιν ἔξωτερικήν τινα βάσιν, καὶ εἶναι χαρακτηριστικὰ τῆς φυσικῆς ἀπολήξεως τῆς σοφιστικῆς φιλοσοφίας. Ὁ λόγος ἀρνεῖται τὸν λόγον· τοιοῦτος δὲ κληρος αὐτοῦ ὅταν ὑποτάξῃ ἐαυτὸν εἰς τὴν πρᾶξιν. Τοιαύτη ἡ κατόληξις τῆς φιλοσοφίας ὅταν σκόπιμότητα ἄλλην τινὰ ζητήσῃ νὰ ἴκανοποιήσῃ ἢ τὴν ἔξι ἐαυτῆς ἀπόλαυσιν, λησμόνοῦσα ὅτι γνῶσις καὶ πρᾶξις ἐκ φύσεως καὶ ἐκ τῶν πρότερων εἶναι ἀνεπάλληλοι.

Πολὺ ἔλιθω εἰς τὰ πρόσιμάτα τῆς παρουσίας μελέτης, νόμιζω ὅτι πρέπει νὰ σημειώσω διδάγματα παράλληλα μὲ τὰ τῶν σοφιστῶν, ἀπαντῶντα κατὰ τοὺς αὐτοὺς χορηγούς καὶ ἔξω τοῦ κλασσικοῦ αὐτῶν διαγράμματος, παράνδρασιν οἷοι οἱ φιλόσοφοι, Ἡππων καὶ Δημόκριτος, δὲ τραγικός Εὔριπίδης, δὲ διευθραμβοποιὸς Διαγόρας, καὶ ἄλλοι (¹⁰).

Ἐκ τῆς ἀρχαιότητος γνωρίζομεν τὸν πρῶτον ἴδιος

ἐκ χωρίου τοῦ Ἀριστοτέλους (⁶⁴), ἐνθα περιφρονητικὴ
αὐτοῦ μνεία μόνον γίνεται· ἀλλ' ἀρχαῖοι καὶ νεώτεροι
δὲν παραλείπουσιν ἑκάστοτε ἀναφορᾶς γινομένης τῶν
ἀθέων, καὶ τοῦτον νὺν σημειῶσιν. Τὸ μόνον δέπερ
σαφὲς περὶ αὐτοῦ ἔχομεν, εἶναι ὅτι ἡ φιλοσοφία αὐτοῦ
ἥτο συγγενής πρὸς τὴν τοῦ Θάλητος (⁶⁵). εἶναι
λοιπὸν κατὰ τοῦτο χαρακτηριστικὴ ἡ μνεία αὐτοῦ,
ἀποδεικνύουσα ὅτι πᾶσαι αἱ καθαρῶς φιλοσοφικαὶ
σχολαὶ τῆς Ἑλλάδος κατέληξαν εἰς τὴν ἀθεῖαν.

Διότι καὶ δὲ Δημόκριτος πρέπει εἰς τοὺς ἀθέους
νὰ συγκαταλεχθῇ, φρονῶν (⁶⁶) ὅτι ἡ ἴδεα τοῦ θεοῦ
ἔγεννηθη εἰς τοὺς ἀνθρώπους ἐκ τῆς ἀποπείρας
ἔρμηνείας τῶν ἀπεριόδων ἢ κατὰ μακροτάτας μὴ ἀν-
τιληπτὰς περιόδους γινομένων φυσικῶν φαινομένων,
καθὼς τῶν κεραυνῶν, τῶν σεισμῶν, τῶν ἐκλείψεων κ.
ἄ. τ. Ἡ ἔρμηνεία δηλαδὴ αὐτοῦ ὅμοιάζει πρὸς τὴν τοῦ
Προδίκου, ταύτης οὖσα βαθυτέρα, καὶ μᾶλλον λαμβά-
νουσα ὑπὸ ὄψιν τὸν ὑλοζωϊσμὸν τῆς ἀνθρωπίνης φύ-
σεως (⁶⁷). Υπενθυμίζει δὲ ἡμῖν καὶ τὰ ὑπὸ τοῦ Κυλληνοῦ
καὶ τοῦ Schiwartz κατὰ τὸν παρελθόντα αἰώνα δοξα-
σθέντα. Ἀλλ' ἔχει δὲ Δημόκριτος καὶ τοῦτο τὸ κοινὸν
μετὰ τῶν σοφιστῶν, ὅτι ἡ ἡθικὴ αὐτοῦ διδασκαλία
παντελῶς οὖσα διάφορος τῆς μεταφυσικῆς αὐτοῦ,
ποιεῖται χρῆσιν τοῦ κύρους τῶν θεῶν, καθὼς μαρ-
τυροῦσιν ἵκανὰ αὐτοῦ ἀποσπάσματα (⁶⁸). Εἶναι ως
πρὸς τοῦτο σπουδαιότατον τὸ διασωθὲν χωρίον, καθ' ὃ
χρὴ τὴν μὲν εὐσέβειαν φανερῶς ἐνδείκνυσθαι τῆς
δὲ ἀληθείας θαρρούντως προΐστασθαι (⁶⁹). οὐδεμίαν

·δὲ βλέπω μάναγκην νὰ δώσωμεν χρονολογικὴν σειρὰν
·εἰς τὰ ἀπόσπασμα, πρότερα θέτοντες τὰ ἡθικά,
·ἕπεται δὲ τὰ φιλοσοφικά (¹⁰), ἀφοῦ τοῦτο ἄλλωστε
·καὶ πρὸς τὴν φύσιν τοῦ ἀνθρώπου ἀντιμάχεται.

Δικαιότατα καὶ ὁ Εὑριπίδης κατατάσσεται ἐν τοῖς
·ἀγνωστικοῖς ὅπαδοῖς τῶν σοφιστῶν. Ἡ κατάταξις
·αὕτη, ὑπὸ πλείστων χωρίων τοῦ ποιητοῦ καὶ πολλῶν
·γεγονότων τοῦ βίου αὐτοῦ, ἐπαρκέστατα δικαιολογεῖ-
·ται (¹¹). Ὁ Ζεὺς παρὰ τῷ σκηνικῷ φιλοσόφῳ (¹²)
·πολλαχοῦ φυσικῶς ἐρμηνεύεται ἢ ψυχολογικῶς, καὶ ἡ
·Ἄφροδίτη καὶ ἄλλαι θεότητες (¹³). Ἄλλαχοῦ ἐμφα-
·νίζεται ἀπιστία τις ὑπενθυμίζουσα τὴν τοῦ Πρωτα-
·γόρου :

Ζεύς, δστις ὁ Ζεύς, οὐ γὰρ οἴδα πλὴν λόγῳ (¹⁴)

ἢ :

δστις ποτ' εἶ σὺ [Ζεῦ] δυστόπαστος εἰδέναι (¹⁵)

—τὸ δεύτερον μάλιστα ἀπόσπασμα εἶναι ποιητικὴ
μεταστοιχείωσις αὐτοῦ τοῦ περὶ θεῶν ἀπόσπασματος
τοῦ Πρωταγόρου. Ἰσως δὲ ἔτερον ἀπόσπασμα νὰ
εἶναι πάλιν ποιητική τις μεταρσίωσις ὅλου τοῦ περὶ
θεῶν λόγου τοῦ Πρωταγόρου :

*νόμῳ γὰρ τοὺς Θεοὺς ἡγούμενα
καὶ ζῶμεν ἀδικα καὶ δίκαιοι ὀρισμένοι (¹⁶).*

Τὴν σχέσιν ἄλλως τε τοῦ Εὑριπίδου πρὸς τοὺς σοφι-

στάς, καὶ δὴ τὸν Πρωταγόραν, γνωρίζομεν ἐκ τῆς ἀρχαιότητος· ἵσως τοὺς ὥραίους ἔκείνους στίχους τοῦ Παλαμήδου δυνάμεθα μετὰ τοῦ Gomperz νὰ θεωρήσωμεν γραφέντας διὰ τὸν Πρωταγόραν (¹⁷) :

Ἐκάνετε ἐκάνετε τὰν πάνσοφον, ὡ Δαναοί,
τὰν οὐδὲν ἀλγύνουσαν ἀηδόνα μουσᾶν (¹⁸).

Καὶ ἐν τῷ Ἱξίωνι φαίνεται (¹⁹) δτι τὸν θάνατον τοῦ Πρωταγόρου ὑπηνίχθη ὁ Εὑριπίδης. Αὐτὸν δὲ τοῦτον τὸν περὶ θεῶν λόγον αὐτοῦ πιθανώτατα ὁ Πρωταγόρας ἀνέγνωσε τὸ πρῶτον ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ Εὑριπίδου (²⁰). Οὐδόλως ἄρα ἀτοπος εἶναι ὁ παραληλισμὸς τοῦ Εὑριπίδου πρὸς τὸν Πρωταγόραν. Γραφὴν δὲ ἀσεβείας εὑρίσκομεν γραφεῖσαν καὶ κατ' αὐτοῦ (²¹), καὶ ὁ Ἀριστοφάνης, οὗτινος δῆμος ἦ μαρτυρία ὅλιγην διφείλει νὰ ἔχῃ βαρύτητα, λέγει :

νῦν δ' οὗτος [Εὑριπίδης] ἐν ταῖσι τραγῳδίαις
[ποιῶν]
τὸν ἄνδρας ἀναπέπεικεν οὐκ εἶναι θεούς (²²).

Ἄλλὰ καὶ τοῦ Εὑριπίδου ἦ ἀθεῖα, ἀγνωστική τις μᾶλλον ὑπάρχει κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ Πρωταγόρου.

Ο Διαγόρας τέλος ὁ διιθυραμβοποιὸς διαβόητος ἐπὶ ἀθεῖα ἐγένετο. Ἀσαφῆς μέχρις ἡμῶν ἔχει παραδοθῆναι, κατὰ τὴν δύοιαν οὗτος ἴδων ἀδικίαν τινὰ ἢ τιμωρηθεῖσαν ὑπὸ τῶν θεῶν, ἀπὸ πιστοῦ ἀπιεῖς ἐγένετο, καὶ τὰ ἴερα ἐνέπαιξε καὶ τὰ μιστήρια

διεκοίνωσεν ἐν τοῖς Φρυγίοις αὐτοῦ λόγοις ἢ ἀπο-
πυργίζουσι, διὰ ταῦτα δὲ κατεδικάσθη ὑπὸ τῶν Ἀθη-
ναίων καὶ ἐπεκηρύχθη (⁸³). Οὐδόλως ἡ φήμη αὕτη
συναρμόζεται μὲ σωζόμενα ἀποσπάσματα αὐτοῦ, εἰς
τὰ δποῖα καθὼς ἀρχαιόθεν παρετηρήθη (⁸⁴), τὸν θεῖ-
σμὸν φαίνεται πρεσβεύων :

Θεός, θεός πρὸ παντὸς ἔργου βροτείου νωμᾶ φρέν'
ὑπερτάταν,

καὶ

κατὰ δαιμονα καὶ τύχαν
τὰ πάντα βροτοῖσιν ἐκτελεῖται (⁸⁵).

"Αν πλείονα ἐγνωρίζομεν περὶ αὐτοῦ, ἂν ἡδύνατο
νὰ ἀληθεύῃ τὸ περὶ τῆς σχέσεως αὐτοῦ πρὸς τὸν Δη-
μόκριτον, ὃς μαθητοῦ πρὸς διδάσκαλον, ὅπερ ἀδύ-
νατον (⁸⁶), ἵσως νὰ ἡδυνάμεθα πλείονα καὶ περὶ
τῶν θεωριῶν αὐτοῦ νὰ συμπεράνωμεν. Νῦν δικαίως
οἰαδήποτε ὑπόθεσις περὶ τούτων θὰ εἴναι παρακειν-
δυνευμένη. Ἡ ἐμὴ διατήσεις ἔχει : ποιητὴς ὁν ὁ Δια-
γόρας, ἀπὸ καθαρῶν δὲ συναισθηματικῶν λόγων
ἀχθεὶς ἐπὶ τὴν ἀθεῖαν, κατεδιώχθη διὰ τὸν κίνδυνον
ὅν ἡ λαϊκὴ αὐτοῦ μορφὴ τῆς ἀθεῖας, συνδυαζομένη
ἴδιᾳ μετὰ τῆς διακοινώσεως τῶν μιστηρίων ἡδύ-
νατο νὰ ἐπιφέρῃ (⁸⁷). οὐδεμία δὲ ἡτο ἡ φιλοσοφικὴ
αὐτοῦ πεποίθησις, οὐδεμία καὶ ἡ ἐρμηνεία τοῦ προ-
βλήματος. «Εἶναι ἀδύνατον, λέγει ὁ Zeller, ν' ἀποδώ-
σωμεν φιλοσοφικὴν βάσιν εἰς τὴν ἀθεῖαν τοῦ Δια-

γόρου» (⁸⁸). Ή αὐτεῖα τοῦ Διαγόρου ὑπῆρξε πίστις, καθὼς δὲ πρότερος αὐτοῦ θεῖσμός, καθὼς καὶ πᾶσα οὗτη μναίρεσις ἢ παραδοχὴ τοῦ θείου. Τὰ παρὰ **Αρνοβίω** (⁸⁹) περὶ Διαγόρου ἐξ ὧν ἵσως δύναται νὰ εἰκάσῃ τις ὅτι οὗτος ὑπῆρξε πρόδρομος τοῦ εὐημερισμοῦ τοῦ δεσπόζαντος ἐπὶ τῆς χειστιανικῆς ἀντιλήψεως περὶ τῶν ἔθνικῶν θεῶν, μικρὸν ἔχουσι κῦρος, οὐδὲ ουμπέρασμά τι σαφὲς εἶναι δυνατὸν νὰ ἐξαχθῇ ἐξ αὐτῶν (⁹⁰).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΑΣ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΚΡΙΤΙΚΗΣ ΟΠΟΥ ΠΕΡΙΟΥ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΦΙΛΟΣΟΦΟΣ

Ἄν ἔπειτεν, ἀφοῦ ἡρευνήσαμεν τὰς περὶ θεῶν δοξασίας τῶν σοφιστῶν καὶ καθ' ἔαυτὰς καὶ ἐν συγκρίσει πρὸς ἄλλας παραλλήλους συγχρόνους, νὰ συστηματοποιήσωμεν τὰ συμπεράσματα ὅσα ἐξάγονται ἐκ τῆς μελέτης ταύτης, ἢ πρώτη παρατήρησις ἡτις θὰ ὑπέπιπεν εἰς τὴν ἀντίληψίν μας, εἶναι ὅτι εἰς οὐδένα τῶν σοφιστῶν παρ' ὅσοις ἐτέθη τὸ πρόβλημα τοῦ θείου, ἐτέθη ἀμέσως ἢ ἐλύθη οὕτω ἀσχολοῦνται μὲν τότε, μόνον ἐπειδὴ ὑπὸ ἄλλην ἐτέθη· τὴν δὲ λύσιν ὑποῦ πάλιν δὲν ξητοῦσιν ἐν ἔαυτοῖς, ἀλλὰ παρεμάλλοντες τοῦτο ἐν τινι συλλογιστικῇ σειρᾷ. Ἀφ' ἐτέθου, διὰ τοὺς λοιπούς, τὸ ἐνδιαφέρον εἶναι ψυχολογόν, ἀφορῶν οὐχὶ τὸ θεῖον ἀλλὰ τὴν ἔννοιαν αὐ-

τοῦ παρὰ τῷ ἀγνοώπῳ τὰ πλεῖστα τῶν θεμάτων τὰ δποῖα μελετῶσιν οἱ σοφισταί, δὲν ἀφορῶσι τὴν φυσικὴν θεολογίαν, ἀλλὰ τὴν μυθογραφίαν. Πάντες δέ, καὶ τοῦτο εἶναι τὸ ἴστορικὸν συμπέρασμα τῆς παρούσης μελέτης, ἐννοοῦσιν δτι ἀνευ τοῦ κύρους τῶν θεῶν δὲν δύνανται νὰ ἐπιτύχωσι παρὰ τῷ ἀθηναϊκῷ λαῷ καθὼς ἀποβλέπουσι,⁹¹).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΗΣ: ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ

ΠΑΡΑΠΟΜΠΑΙ ΚΑΙ ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

Ε.Υ.Δ πρόκτος
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΗΣ: ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΞΙΟΣ

Εἰς τὰς σημειώσεις ἔθεσα πᾶν ὃ τι δὲν ἦτο ἀπαραίτητον εἰς τὴν πορείαν τῆς μελέτης. Ἐπίσης καὶ τὰ σχετικὰ πρός τὴν διατριβὴν κείμενα.

E.Y.D πεζΚ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

1) Πνω. Υποτ. I 219.

2) "Αγνωστον διν δρθως ή κακῶς, διότι, διν καὶ Ὅστορισμὸς ἔδωσεν ὅπλα τὰ δποῖα φαίνονται σπουδαῖα διὰ τὴν μελέτην τῆς Ἰστορίας τῆς φιλοσοφίας, ἔχει διμως μέγιστα ἐλαττώματα. Ταῦτα εἶναι ὅτι πρῶτον, ὅπως πᾶσα προσπάθεια ἐξαντλητικῆς ἐρμηνείας τῶν ψυχικῶν φαινομένων, εἶναι ἀναπόδεικτος, διν ἐν τῷ ἀμμῷ ἀντικείμενον καὶ ὑποκείμενον μελέτης, σκοπούμενον καὶ σκοπιά. Δεύτερον εἶναι ἀνεξέλεγκτος διὰ τοὺς αὐτοὺς λόγους καὶ ἐπειδὴ εἶναι καθαρῶς ὑποκειμενική μέθοδος, διότι στηρίζεται εἰς τὴν εὔρεσιν ὑπάρξεως σχέσεων, ἢτις πάντοτε ἔνέχει ὑποκειμενισμόν, ἀφοῦ δημιουργεῖται ὑφὸς ἡμῶν. Εἶναι παρόδοξος ἀληθῶς ή ἐκ τῶν ὑστέρων αἰτιστης τὴν δποίαν ἀνευρίσκουσιν οἱ Ἰστορικοὶ εἰς τὴν τέχνην καὶ τὴν φιλοσοφίαν.

"Αλλὰ καὶ διν ἡ Ἰστορικὴ μέθοδος εἶναι δρθή, εἶναι ἔντελῶς δευτερευούσης σημασίας, διότι εἰς τὴν Ἰστορίαν τῆς φιλοσοφίας πρωτεύουσαν θέσιν ἔχουσι τὰ γεγονότα, δευτερεύουσαν δὲ τὰ αἴτια αὐτῶν. Ἐρασιτεχνικῶς ἔνδιαφέρει ἡμᾶς διν ὁ Spinoza ἔγραψε μίαν ή ἄλλην σελίδα τῆς Ἡθικῆς του ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ ἀτυχοῦς αὐτοῦ ἔρωτος πρὸς τὴν Δα. Van Ende, ή διν ὁ Nietzsche ἔγραψε τὰ τελευταῖα

αὐτοῦ ἔργα ἐν ἀνωμάλῳ πνευματικῷ καταστάσει· ἔχεινο τὸ δῆποιον ἐνδιαφέρει, εἶναι δὲ ἀξία τῶν ἔργων τούτων. Ηἱστορία δύναται τὸν θεόν τὰ πράγματα, ἀλλὰ δὲν τὰ βαθμολογεῖ. Οὐδὲ ζητοῦμεν ἀπὸ τὴν ιστορίαν τῆς φιλοσοφίας τὸ καιρικόν καὶ τὸ συμπτωματικόν, ἀλλ᾽ ἀκριβῶς τὸ αἰωνίως ἀνθρώπινον τὸ δῆποιον ἀνευρίσκομεν.

^{a)} Brochard Scept. gr. 15 κ. ἀ. Bl. Εὐαγγ. Ἰστ. θεωρ. τῆς γνωσ. 130 κέξ.

^{b)} Σέξτ. Ἐμπ. Πρὸς Μαθ. VII 6—αὐτόθι VII 65.

^{c)} Ζήνων παρὰ Διογ. Λαερτ. VII 1 64.

^{d)} Σέξτ. Ἐμπ. Πρὸς Μαθ. IX 50.

^{e)} Θὰ ἦτο μακρότατος δὲ κατάλογος τῶν κατὰ πάντας τοὺς χρόνους ὡς ἀθέων καταδιωχθέντων φιλοσόφων, οἵτινες πᾶν ἄλλο δὲ τὴν ἀθείαν ἐπρέσβευσαν.— Bl. ἐν Grande Encyclopédie εἰς λ. ἀθεοστ. 1. Καὶ σημ. 9, 42.

^{f)} Gesch. der mater. γαλ. μετ. (1921) τ. I, κ. I.

^{g)} Τοῦτο βεβαίως πρόκειμένου περὶ πολίτειῶν εἰς τὰς δῆποιάς ὑπάρχει ὀργανωμένον θεραπεῖον, οὐχὶ δὲ καθ' ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν γένεσιν τῶν θρησκευμάτων; ήτις τὸν θεόν εἶναι κοινὴ μὲ τὴν γένεσιν τοῦ φιλόσοφού τοῦ πνεύματος. Περὶ τῆς σχέσεως, ἀφ' ετερόθι, τῶν φιλόσοφῶν πρὸς τὰς συγχρόνους αὐτοῖς θρησκείας, bl. σημ. 42.

¹⁰⁾ Bl. Burnet l'aurore de la Philosophie grecque 75 κ. ἀ.

¹¹⁾ αὐτ. 419 κ. ἀ.

¹²⁾ Εχω ὑπ^ο δψιν μου τὰς συχνὰς ἐπιστημονικὰς συζητήσεις εἰς τὰς δποίας παραπέμπω διὰ τὴν ἔξελεγξιν τῆς δρυθότητος τῶν ἀνωτέρων.

¹³⁾ O Natorp (Forsch. zur Gesch. der Erkenntnisproblems im Alterthum, ap. Brochard, ét. de Philos. 1926 σ. 23) ἀπέδειξε πρῶτος, καθ' ὅσον γνωρίζω, ὅτι ὁ Θεαίτητος τοῦ Πλάτωνος εἶναι ἀσφαλής πηγὴ διὰ τὴν γνῶσιν τῆς φιλοσοφίας τοῦ Πρωταγόρου. Ὁ Brochard (αὐτόθι) λέγει: «ὅ N. ἀπέδειξε δι^ο ἐπιμελοῦς ἐρεύνης καὶ μὲ πλῆθος ἐπιχειρημάτων — πρᾶγμα τὸ δποῖον γίνεται φανερὸν εἰς πάντα ἀνεπηρέαστον ἀναγγώστην — ὅτι ὁ Πλ. ἐν τῷ Θεαίτ. ὑπῆρξεν εὑσυνείδητος ἐρμηνευτῆς... τῆς διδασκαλίας τὴν δποίαν ἐκθέτει». Ὁ Ritter (γαλ. μετ. I 498 σημ. 5) διαφωνεῖ, χωρὶς δμως νὰ προσάγῃ ἐπιχειρήματα· περὶ τῆς σημασίας τῆς λέξεως «ὑπογράφειν», τίς κατ^ε ἐπονάληψιν ποιεῖται χρῆσιν ὁ Πλάτων ἐν τῷ ἀναφερομένῳ διαλόγῳ καὶ ἀλλαχοῦ, βλ. Θεαίτ. 171 d), Πρωταγ. 32d d, Νόμ. XI 934 c, ἐκδ. Θεαίτ. ὑπὸ Diels σελ. 193, λεξικὸν Κωνσταντίνδου ἐν λ. καὶ πλατ. λεξικ. Ast. ἐν λ.

¹⁴⁾ Ἡ σχολὴ τοῦ Ἐγέλου πρῶτη ἀπεκατέστησεν ὅπωσδήποτε τὸ ὄνομα τῶν σοφιστῶν ἀνεύ δμως τοῦ Grote (βλ. Ἰστ. τῆς Ἑλ. μεταφρ. Sadous τ. VII

καὶ XII) δὲν θὰ ἥδυνάμεθα σήμερον νὰ γνωρίζωμεν περίπου τὴν θέσιν τῶν σοφιστῶν ἐν τῇ κλασικῇ ἀρχαιότητι. Ἀλλὰ καὶ μετὰ τοὺς ἴστορικοὺς τούτους, αἱ διαφωνίαι ὑφίστανται πάντοτε σπουδαῖαι καθ' ὅざν ἀφορᾷ εἰς τὴν δρᾶσιν καὶ τὴν ἀξίαν τῶν σοφιστῶν.

¹⁶⁾ Σόλων, Ἀνάχαρσις, Πυθαγόρας, (Ἑρόδοτος I 29, II 29, IV 95) Πλάτων, Αἰσχίνης, (Ισοκρ. κατὰ Σοφ. XIII 293 καὶ 95) Δημοσθένης, Σωκράτης, (Αἰσχίν. κατὰ Τομ. 27 καὶ 34) Ἀρίστιππος, (Ἀριστ. Μττφ III, 2, 996) Ἀντισθένης, (Ξενοφ. Συμ. IV 1) Αἰσχίνης, (Λυσίου Ἀποσπ.) Ἐμπεδοκλῆς, (καὶ Δημ. ὁ Τροιζήνιος παρὰ Διογ. Λαερτ. VIII 74) Ἰων, Ἀλκμέων, Παρμενίδης, Μέλισσος, Γοργίας (Ιποκρ. περὶ ἀντιδ. 288) κτλ. Οἱ σοφισταὶ συγχεόμενοι μετὰ τῶν φιλοσόφων, (Ξενοφ. ἀπομν. I 2 31) μετὰ τῶν πεζογράφων, ἀντιτιθέμενοι πρὸς τοὺς ποιητάς, (αὐτ. IV 2 1) ταυτιζόμενοι μετὰ τῶν ποιητῶν, (Κρατῖνος, βλ. Διογ. Λαερτ. Προοιμ. 12, σπουδαῖον διὰ τὸ τιμητικὸν τῆς ὀνομασίας) μετὰ τῶν φιλοσόφων (Τίμων Φλιασ.) κτλ. Βλ. καὶ Diels Ηργ. 73 B 1—Σπουδαῖον τὸ χωρίον τοῦ Πλάτ. (Λύσις 204 α) ἐν ᾧ ἐπαινετικῶς ὅμιλεῖ ὁ Σωκράτης περὶ σοφιστῶν.

¹⁷⁾ Ἀριστ. Μττφ. 1010 α.

¹⁸⁾ Διογ. ὁ Λαερτ. IX 7.—Σέξτ. Ἐμπ. Πρὸς Μαθ. VII 126

¹⁹⁾ Προσπαθῶ ἐν ὄλιγοις νὰ συνοψίσω τὰς πηγὰς.

καὶ τὴν θεωρίαν τῆς γνώσεως τοῦ Πρωταγόρου.

¹⁹⁾ Θεάτ. 154 a. — Bl. Montaigne; Essais II
XII.

²⁰⁾ Εὐσέβ. Εὐαγ. Παρ. X 3.

²¹⁾ Θεάτ. 152 e.

²²⁾ Κατὰ τῆς κλασσικῆς ἀντιλήψεως τῆς γνωσιολογίας τοῦ Πρωταγόρου, τὴν δύοιαν καὶ ἔγῳ δέχομαι, ἥ μόνη ἀξία λόγου ἀντίρρησις, εἶναι ἥ τοῦ Brochard, (*Protagoras et Démocrite*) ἦτις ὅμως δὲν ἀποκλείει τὴν θέσιν ἥν νομίζω ὅτι ἐλάμβανεν δι Πρωταγόρας ἔναντι τοῦ προβλήματος τοῦ θείου: «[δι Πρ.] ἐθεώρησε ὅτι τὰ πράγματα ὑπάρχουσιν ἀληθῶς καθ' ἑαυτὰ ἔξω τοῦ νοός, καθ' δν, τούλαχιστον, χρόνον εὑρίσκονται εἰς σχέσιν μετ' αὐτοῦ» (αὐτ. σ. 24). Bl. Schiller; études sur l^e humanisme, μετάφ. Jankelewitch.

²³⁾ «Ἐδόξαζον [οἱ σοφισταὶ] ὅτι ἥ ἀλήθεια εἶναι σχετική... Κατὰ συνέπειαν ἐδίδασκον τὴν τέχνην τῶν ἀντιλογιῶν» (Perez φιλοσ. λεξ. σ. 80). Δὲν ἀποκλείω τὰς ἄλλας, τὰς ἱστορικὰς θεωρίας πρὸς ἐρμηνείαν τῆς ἐπὶ τὰ πρακτικὰ προβλήματα καθόδου, ἄλλα δὲν τὰς ἔξετάζω, ἀνεξελέγκτους οὕσας ἐκ φύσεω κατ' ἔμε· βλ. σημ. 2.

²⁴⁾ Bl. Diels Frgm. 74 B 1.

²⁵⁾ Σέξτ. Ἐμπ. Πνρ. Υποτ. A 219.

²⁶⁾ Περὶ μὲν θεῶν οὐκ ἔχω εἰδέναι, οὐθὲν ὡς εἰσὶν οὐθὲν ὡς οὐκ εἰσὶν οὐθὲν δποῖοι τινες ιδέαν· πολλὰ γὰρ τὰ κωλύοντα εἰδέναι οὐ τὸ ἀδηλότης καὶ βραχὺς ὥν διάστοις τοῦ ἀνθρώπου. Bl. Diels Frgm. 74 B 4.

²⁷⁾ Gomp. gr. Denk. γαλ. μετ. I 475 κεῖ.

²⁸⁾ Gomp. αὐτόθι.

²⁹⁾ Διογεν. Λαερτ. IX 32. Cic d. n. D. I 23.

³⁰⁾ Σέξτ. Ἐμπ. πρὸς Μαθ. IX 57.

³¹⁾ Σέξτ. Ἐμπ. πρὸς Μαθ. IX 55.

³²⁾ Θεαίτ. 162 d.

³³⁾ Θεαίτ. 167 b.

³⁴⁾ Bl. Ηρακτ. passim (318 d).

³⁵⁾ Gomp. ἐνθ. ἀν. I 475.

³⁶⁾ Ἡ ἀπόκρισις τοῦ Πρωταγόρου εἰς τὸ πρόβλημα τοῦ θείου ὑπενθυμίζει τὴν ἀπάντησιν τοῦ Σιμωνίδου πρὸς τὸν Ἱέρωνα (Cic. d. n. D. I 22) καὶ τὴν θρυλουμένην τοῦ Laplace πρὸς τὸν Ναπολέοντα.

³⁷⁾ Bl. Πλ. Πρωταγ. 322 a, 328 b-c, κ. ἀ.

³⁸⁾ Σέξτ. Ἐμπ. πρὸς Μαθ. VII 65 κεῖ.- (Ψευδ) Αριστ. Τὸ περὶ Μελ. κ.λ.π. III 5 979a.—Εὐαγγελίδου Ἰστ. φιλ. I 300.

³⁹⁾ Bl. Diels Frgm. 76 B 2.—Ritter Ἰστ. τῆς φιλοσ. γαλ. μετ. I 504.

⁴⁰⁾ Rubin; pens. gr. 174.

⁴¹⁾ Brochard; sc. gr. 12. Περὶ τοῦ πρακτικοῦ σκοποῦ τῆς διδασκαλίας τῶν σοφιστῶν, βλ. Ἀριστ. Ρητορ. I 1 καὶ 2, Σοφ. ἐλ. 32 ἕως τέλους (βλ. καὶ II 1 3 καὶ III 1 2) Πλατ. Γοργ. 485e-500, Πρωτ. 317e-319, Φαιδρος 260d κέξ, Εὐθυδ. passim, Ξενοφ. ἀπομν. κ. ἀ. Τούτοις πρβ. καὶ συσχέτισον τὸ ἐν Σοφ. 232 b-c, ἔξ οὖ μανθάνομεν δτι κύριον θέμα τῶν σοφιστικῶν ἀντιλογιῶν ᾧτο καὶ τὸ περὶ θεῶν.

⁴²⁾ Δὲν πρόκειται ἐδῶ περὶ τοῦ σπουδαιοτάτου ζητήματος τῆς σχέσεως τῶν φιλοσόφων πρὸς τὰς θρησκείας. Πάντες οἱ ἀληθῶς φιλόσοφοι ἀπέδειξαν διὰ τοῦ βίου αὐτῶν ὅτι διφορτοφοροῦ δύναται νὰ συμβιβάσῃ ἐν ἑαυτῷ τὴν θρησκευτικὴν διδασκαλίαν καὶ τὴν φιλοσοφικὴν ἔρευναν (Πλάτων, Καρτέσιος Καντ..). Πρόκειται μᾶλλον περὶ τοῦ ζητήματος τῆς ἀντιθέσεως μεταξὺ φιλοσοφικῆς καὶ πρακτικῆς διδασκαλίας, τὴν δποίαν παρετήρησαν πολλοὶ παρ' ἀρχαίοις φιλοσόφοις (ὡς τῷ Δημοκρίτῳ, τῷ Ἐπικούρῳ), τοῦ Zeller προσπαθήσαντος ἵσως νὰ ἔρμηνεύσῃ ταύτην διὰ τῶν τριῶν θρησκειῶν. Εἰς τὴν περίπτωσιν ταύτην ὅμως ἢ ἀντίθεσις ὀφείλεται οὐχὶ εἰς τὴν φύσιν τῆς θρησκείας, ἀλλὰ εἰς τὴν φύσιν τῆς γνωσιολογίας τῶν σοφιστῶν καὶ τῶν φιλοσοιρικῶν αὐτῆς συνεπειῶν. Καὶ γενικώτερον, ἵσως, τὸ φαινόμενον, συχνὸν κατὰ τὴν μέχρι τοῦ Σωκράτους περίοδον, ὀφείλεται εἰς τὸν σαφῆ χωρισμὸν ὑπὸ τῶν φιλοσόφων τῆς ἡθικῆς ἀπὸ

τῆς φιλοσοφίας· ὁ χωρισμὸς οὗτος χαρακτηρίζει τὴν λαμπρὰν ἔκεινην καὶ κατ' ἐξιχὴν πλουσίαν περίοδον τῆς Ἑλληνικῆς διανοήσεως.

⁴⁵⁾ Σέξτ. Ἐμπ. πρὸς Μαθ. IX 18, 52. Φιλοδ. περὶ εὐσ. 75. Cic. d. n. D. I 37 κ. ἄ.

⁴⁶⁾ Σέξτ. Ἐμπ. πρὸς Μαθ. IX 18.

⁴⁷⁾ Πλατ. Νόμ. X 889 e. Δὲν φαίνεται καθ' ὅλου πιθανὸν ὅτι ὁ Πλάτων γράφων εἶχεν ὑπὸ ὅψιν τοὺς παλαιοὺς σύλλογους τοῦ Εενοφάνους. Ἐκτὸς τούτου, καὶ τὸ ἐπίθετον σοφὸς ἡρμοῖς μάλιστα εἰς τὸν Πρόδικον (Εεν. Ἀπομν. II 1 21, Συμποσ. IV 62, Φιλοστρ. βίοι Σοφ. 12, Ἀριστοφ. Νεφ. 360—61).

⁴⁸⁾ Συχνότατα ποιεῖται μνείαν τῆς συνωνυμικῆς τοῦ Προδίκου ὁ Σωκράτης, παραπέμπων εἰς ἔκεινον προβ. Πρωτ. 339 κεῖται, Μένων 75 e, Εὑθυδ. 277 e κεῖται, Λάχης 197 d, Κρατ. 384 b, ἐνῷ ὑπὸ τὴν εἰρωνείαν ἐμφανίζεται ὡς μαθητὴς τοῦ Προδίκου, ὅπως καὶ ἐν Πρωτ. 341 a, Μέν. 96 d, Χαρμ. 163 d. Ἐν Ἰπ. μείζ. 282 c τὸν Πρόδικον ἀναφέρει ὁ Σωκράτης ὡς ἔταιρον αὐτοῦ· βλ. καὶ σημ. 50:

⁴⁹⁾ Κακῶς, κατ' ἐμὲ, ὀνομάζει ὁ Robin (ἐνθ. ἀν. σ. 173) τὴν θεωρίαν τοῦ Προδίκου nominalistαντὴν τὴν οὖσίαν τοῦ προβλήματος προσπαθεῖ ὁ Πρόδικος νὰ θίξῃ, ἀνεπιτυχῶς δὲ θὰ παρεβάλλεται διδασκαλία αὐτοῦ πρὸς τὰ ἐν Εὑθυδήμῳ παί-

γνια. Ὁ ἐκτὸς ἀν τὸν ὅρον μεταχειρίζηται ἐν τῇ αὐστηρῷς φιλοσοφικῇ αὐτοῦ ἐννοίᾳ.

⁴⁸⁾ Ὅτιος συμπίπτει μὲ τὴν ὑπόθεσιν τοῦ J. H. Voss.

⁴⁹⁾ Pens. de la Gr. I 456.—Bλ. καὶ Maury; rel. de la Gr. ant. III 396.

⁵⁰⁾ Ὡς ἀντίθετος ἔποψις ἡδύνατο νὰ ὑποστηριχθῇ:

1) διὰ τοῦ χωρίου τοῦ Ξενοφῶντος (Συμπ. IV 62) ἐν ὧ δὲ ὁ Ἀντισθένης ἀνσφέρεται ὡς προαγωγεύσας τῷ Προδίκῳ τὸν Καλλίαν φιλοσοφίας ἐρῶντα· ἀλλ' δὲ ὅρος εἶναι πολὺ εὔρυς, παιδιᾶς δὲ χάριν λέγεται ὑπὸ τοῦ Σωκράτους. 2) Διὰ χωρίων τοῦ Γαληνοῦ (Bλ. Diels Frgm. 77 B 3) καὶ τοῦ Κικέρωνος (le Orat III 32 ap. Diels αὐτ.) ἐνθα δητῶς ἀναφέρεται ὅτι δὲ Πρόδικος ἔγραψε περὶ φύσεως· ἀλλαχοῦ ὅμως δὲ αὐτὸς Γαληνὸς (Diels αὐτ. 4) ἀναφέρει ἔργον περὶ φύσεως ἀνθρώπου τὸ δποῖον δὲ Diels ὀρθῶς ταυτίζει μετὰ τοῦ περὶ φύσεως· τὸ περιεχόμενον τοῦ ἔργου τούτου φαίνεται ὅτι δὲν ἔτο φιλοσοφικὸν ὅπως τὰ ἀλλατὰ ὅμοίως ἐπιγραφόμενα ἔργα τῶν ἀλλων φιλοσόφων, τῶν ἀναζητούντων τὴν ἀλήθειαν τὴν περὶ τῶν ὅντων, ἀλλὰ φυσιολογικὸν ἐν τῇ σημερινῇ τοῦ ὅρου ἐννοίᾳ. Ὅτιον τὸ πρᾶγμα ἔχει οὕτως, ἀποδεικνύει τὸ ἔγκυκλοπαιδικὸν τοῦ Προδίκου, τὸ κοινὸν εἰς τοὺς πρώτους σοφιστάς, οὐχὶ δὲ τὸ φιλοσοφικὸν αὐτοῦ.

Ο Σουΐδας ἐν λ. ὅνομάζει αὐτὸν φιλόσοφον φυσικὸν καὶ σοφιστήν· ἔχει μᾶλλον ἀσαφεῖς ἀντιλήψεις

περὶ τοῦ ἀνδρός, περὶ τοῦ ὅποίου πληροφορεῖ τὸν ἄναγνώστην ὅτι ἐν Ἀθήναις κάνιον πιῶν ἀπέθανεν ὡς διαφθείρων τὸν νέους. Ἡ συζήτησις περὶ τοῦ φιλοσοφικοῦ ή μὴ τοῦ Προδίκου εἶναι παλαιά· βλ. **Σχολ.** Ἀριστοφ. "Ορν. 692. Ἀπόδειξις τοῦ καθαρῶς ἐπιστημονικοῦ τῆς διδασκαλίας τοῦ Προδίκου εἶναι τὸ γεγονός τῶν ἀγαθῶν σχέσεων τοῦ Σωκράτους μετ' αὐτοῦ. Ὁ A. Croiset καὶ ὁ Zeller θέτουσι τὸν Πρόδ. ἐν ἥσσονι τῶν μεγάλων σοφιστῶν μοίρᾳ, ὁ πρῶτος διὰ λόγους ἀγνώστους, ὁ δεύτερος ἐπειδὴ ὁ Σωκράτης οὖδαμοῦ ἐπιχειρεῖ νὰ καταρρίψῃ διδασκαλίαν αὐτοῦ. Ἄλλ' ἡ τοῦ Σωκράτους σχέσις μετὰ τοῦ Προδίκου εἶναι γνωστή· ὁ τελευταῖος ἴστορικὸς τοῦ Σωκράτους, ὁ πλατωνιστὴς M. Meunier (La légende de Sokr.) ἀφιεροῖ ἵδιαίτερον κεφάλαιον εἰς ταύτην «γνωρίζομεν, λέγει, ὅτι ὁ Πρόδικος ὑπῆρξε φίλος καὶ οἰκεῖος τοῦ Σωκρ.» (αὐτ. σ. 26) Ἡ σχέσις αὕτη δύναται νὰ γίνῃ πιστευτή, μόνον ὅτι δεχθῶμεν ὅτι ὁ Πρόδικος δὲν ἐφιλοσόφει· ἐὰν δὲ ἀμφότερα ταῦτα δεχθῶμεν, εὐχόλως ἔννοοῦμεν διὰ τίνα λόγον ὁ Σωκράτης δὲν καταφέρεται κατὰ τοῦ Προδίκου: ἡ διδασκαλία αὐτοῦ ἦτο ἔξω τοῖς κύκλου τῶν ἐρευνῶν τοῦ Σωκράτους.

⁶¹⁾ Bλ. Diels Frgm. 77 B 1 2 (τὸ 2, ὁ μῆνις ὁ παρὰ Ξενοφ. Ἀπομν. II 1 21—34).

⁶²⁾ Diels Frgm. 78 B 8.

⁶³⁾ αὐτόθι 78 B 1.

^{αα)} Ή εφαρμογή τοῦ ἔγελιανισμοῦ εἰς τὴν ἴστορίαν τῆς φιλοσοφίας μᾶς ἔδωσε μνημεῖον ἀθάνατον τῆς σκέψεως, τὴν ἴστορίαν τοῦ Zeller· δὲν εἶναι ὅμως ἀπίθανον εἰς τὴν συστηματικότητά της νὰ ὀφείλωνται τὰ ἀσθενῆ αὐτῆς σημεῖα. Εἰς τὸ χωρίον τὸ ὄποιον ἔχω **ὑπό** θύμη, δὲ Zeller ὑπέπεσεν εἰς τοιοῦτον σφάλμα. Ό παλλογισμὸς εἶναι ἢ μόνη συνεπής πρὸς ἔαυτὴν κοσμοθεωρία, ἢ μόνη ἥτις δύναται νὰ συλλάβῃ τὴν ἴδιαν αὐτῆς γένεσιν ἐν ἔαυτῇ, χωρὶς οὕτω νὰ ἀναιρῆται· οὐδεὶς ὅμως, καθὼς παρετηρήθη, ἐσκέφθη διὰ τοῦτο νὰ γράψῃ τὴν ἴστορίαν τῆς φιλοσοφίας τοῦ μέλλοντος. Τὸ ζήτημα εἶναι ὅτι ἢ φιλοσοφία δὲν εἶναι γέννημα τοῦ νοὸς μόνου, ἀλλὰ περιλαμβάνονται ἐν τῇ γενέσει αὐτῆς συναισθηματικὰ καὶ βουλητικὰ στοιχεῖα ἀτινάρχως τοιαῦτα, ἀτομικὰ ὅντα, εἶναι ἀστάθμητα.

^{ββ)} Πολ. 352 b.

^{γγ)} Βλ. τὰ σχετικὰ κείμενα παρὰ Diels Frgm. 2¹.

^{δδ)} ήν χρόνος δτὸς ήν ἄτακτος ἀνθρώπων βίος
καὶ θηριώδης ἵσχυος θὸς ὑπηρέτης,
ὅτε οὐδὲν ἀθλον οὔτε τοῖς ἐσθλοῖσιν ήν
οὔτε αὖ κόλασμα τοῖς κακοῖς ἐγίγνετο.
κάπειτά μοι δοκοῦσιν ἀνθρώποι νόμους
θέσθαι κολαστάς, ἵνα δίκη τύραννος γέ
δμῶς ἀπάντων τὴν θὸν ὅβριν δούλην ἔχῃ
ἔζημιοῦ δὲ εἴ τις ἐξαμαρτάνοι.
ἔπειτ' ἐπειδὴ τάμφανη μὲν οἱ νόμοι
ἀπεῖργον αὐτοὺς ἔργα μὴ πράσσειν βίᾳ,

λάθρᾳ δὲ ἔπρασσον, τηνικαῦτά μοι δοκεῖ
πρῶτον πυκνός τις καὶ σοφὸς γνώμην ἀνήρ
[γνῶναι]

Θεῶν δέος θυητοῖσιν ἐξενρεῖν, δπως
εἴη τι δεῖμα τοῖς νακοῖσι, κἄν λάθρᾳ
πρᾶσσωσιν ἢ λέγωσιν ἢ φρονῶσί τι.
ἐντεῦθεν οὖν τὸ θεῖον εἰσηγήσατο,
ὣς ἔστι δαίμων ἀφθίτῳ θάλλων βίῳ,
νδῷ τὸ ἀκούων καὶ βλέπων, φρονῶν τὸ ἄγαν
προσέχων τε ταῦτα, καὶ φύσιν θείαν φρονῶν,
δις πᾶν τὸ λεχθὲν ἐν βροτοῖς ἀκούσεται,
τὸ δρώμενον δὲ πᾶν ἵδεῖν δυνήσεται.
ἔὰν δὲ σὺν σιγῇ τι βουλεύῃς κακόν,
τοῦτο οὐχὶ λήσει τοὺς θεούς· τὸ γὰρ φρονοῦν
ἄγαν ἔνεστι. τούσδε τοὺς λόγους λέγων
διδαγμάτων ἥδιστον εἰσηγήσατο
ψευδεῖ καλύψας τὴν ἀλήθειαν λόγῳ.
ναίειν δὲ ἔφασκε τοὺς θεοὺς ἐνταῦθῳ, ἵνα
μάλιστ’ ἀντὶ ἐξέπληξεν ἀνθρώπους λέγων,
ὅτεν περ ἔγνω τοὺς φόβους ὅντας βροτοῖς
καὶ τὰς δυνήσεις τῷ ταλαιπώρῳ βίῳ,
ἐκ τῆς ὑπεροῦ περιφροδᾶς, ἵνα ἀστραπὰς
κατεῖδεν οὖσας, δεινὰ δὲ κτυπήματα
βροντῆς, τὸ τὸ ἀστερωπὸν οὐρανοῦ δέμας
Χρόνου καλὸν ποίκιλμα, τέκτονος σοφοῦ,
ὅτεν τε λαμπρὸς ἀστέρος στείχει μύδρος,
διὸ ὑγρὸς εἰς γῆν ὅμβρος ἐκπορεύεται.
τοίους δὲ περιέσεισεν ἀνθρώποις φόβους,

δι' οὓς καλῶς τε τῷ λόγῳ κατώκισεν
τὸν δαίμονν οὗτος κάν πρέποντι χωρίῳ,
τὴν ἀνομίαν τε τοῖς νόμοις κατέσβεσεν.

οὐτω δὲ πρῶτον οἶμαι πεῖσαι τινα
θητοὺς νομίζειν δαιμόνων εἶναι γένος.

Σέξτ. Ἐμπ. πρὸς Μαθ. IX 54. Καὶ ἐνταῦθα ἀ-
κολουθῶ τὴν ἔκδοσιν τοῦ Diels Frgm. 81 B 25.

⁵⁹⁾ Ἐντεῦθεν φαίνεται ὅτι καὶ πρὸ τοῦ Ἐπικού-
ρου, παρὰ τὴν ἀντίθετον γνώμην ἄλλων, ὑπῆρξεν ἡ
ἰδέα τοῦ κοινωνικοῦ συμβολαίου.

⁶⁰⁾ Ἡ ὑπόληψις αὕτη τοῦ Κριτίου περὶ θεῶν,
ἀναμιμνήσκει ἡμῖν νεώτερά τινα πολιτικοθρησκευτικὰ
δόγματα ἔλαχιστον ἀρέσκοντα τῷ φιλοσόφῳ νῷ περὶ
τῆς κρατικῆς καὶ κοινωνικῆς ὀφελιμότητος τῶν θρη-
σκευμάτων. Καὶ ἐν τοῖς νεωτέροις διηγέροις, ὡς
καὶ ἐπὶ τῶν σοφιστῶν, αἱ δόξαι αὕται οὐχὶ κυρίως
ὑπὸ φιλοσόφων ἔξηνέχθησαν, ἀλλὰ μᾶλλον ὑπὸ πολι-
τικῶν καὶ πολιτειολόγων. (⁶¹⁾Ἐπὶ Αὐγούστου, Reinach;
Orpheus-Μακιαβέλης, Ἡγεμῶν-Ροβεσπιέρρος, καὶ
νεώτεροί τινες πολιτικοί).

⁶¹⁾ Λίαν ἀπίθανος εἶναι ἡ ταύτης αὕτοῦ μετὰ
τοῦ Κριτίου, ὡς θέλει ὁ Cron. ὁ Μιστριώτης θεωρεῖ
αὕτὸν ἀντιπροσωπευτικὸν τύπον, ἀλλὰ καὶ τοῦτο εἶναι
ἀπίθανον, λαμβανομένου ὑπὸ ὅψιν τοῦ τρόπου μεθ'
οὗ ήθογραφεῖται· μένει ἡ γνώμη τοῦ Zeller καθ' ἥν

δ Καλλικλῆς ὑπῆρξεν ἴστορικὸν πρόσωπον, καὶ ἡ συναφὴς τοῦ Μωραίτου καθ' ἥν ὑπὸ τὸ πρόσωπον τοῦ Καλλικλέους καλύπτεται δὲ Χαρικλῆς.

⁶¹⁾ Η τελευταῖα αὕτη διὰ σειρᾶς λαμπρῶν ἔπιχειρημάτων καθίσταται λίαν πιθανή. Bλ. Πλάτων ἔκδ. Μωραίτου I 449 κέξ.

⁶²⁾ Ο Καλλικλῆς τοῦ Θεμιστίου κ. ἀ. εἶναι πάντοτε δὲ Πλατωνικός.

⁶³⁾ Πλ. Γοργίας 484 c κέξ, 487 c-d, 515 a, 516 c, κλπ.

⁶⁴⁾ Κινησίας καὶ ἄλλοι οὐδεμίαν ἔχοντες σχέσιν μετὰ τῆς φιλοσοφίας.

⁶⁵⁾ Ἀριστ. Μιτρ. A 3 984 a.

⁶⁶⁾, Bλ. Diels Frgm 26 A.

⁶⁷⁾ Σέξτ. Ἐμπ. πρὸς Μαθ. IX 24.

⁶⁸⁾ Η σημείωσις αὕτη ἔχ σφάλματος παρενεβλήθη ώς ἐπομένη φράσις τοῦ κειμένου.

⁶⁹⁾ Mullach frgm. mor. 13, 107, : 50 κ. ἀ.

⁷⁰⁾ Mullach frgm. mor. 242 (Bλ. Zell. II 353).

⁷¹⁾, "Οπως δὲ Mullach, εἰσαγωγὴ εἰς τὰ ἀποσπάσα τοῦ Δημοκρίτου.

⁷²⁾ Περὶ τοῦ Εὐριπίδου ώς πρὸς τὸ θέμα τοῦτο Weil; sept Tragédies, τοῦ αὐτοῦ études sur la tragédie antique, Décharme; la critique des tra-

ditions religieuses, καὶ ιδίως τοῦ αὐτοῦ Euripide et l' esprit de son théâtre. Els τὰ ἔργα ταῦτα μελετᾶται καὶ τὸ πρόβλημα τῶν Βακχῶν, ὡς ὀνομάζει τοῦτο ὁ R. Nihard (le problème des Bacchantes d'Euripide)· τοῦ προβλήματος τὴν τελευταίαν ἐκθεσίν μετὰ τῆς σχετικῆς βιβλιογραφίας, βλ. παρὰ M. Meunier; Euripide; les Bacchantes.

¹²⁾ Ἀθήν. Δειπν. IV 158e.

¹³⁾, Ζεύς, εἴτε ἀνάγκη φύσεος, εἴτε νοῦς βροτῶν.
(Τρω. 886)

Ἄλλος αἰδήρος τίκτει σε κέρα,
Ζεὺς δὲ ἀνθρώποις ὀνομάζεται.

(Frgm². 887, βλ. καὶ αὐτ. τὰ αὐτὰ 941).
Τὰ μῶρα γὰρ πάντα ἔστιν Ἀφροδίτη βροτοῖς.

(Τρω. 989).

¹⁴⁾ Nauck frgmi². 480.

¹⁵⁾ Τρω. 885, βλ. Ὁρ. 418.

¹⁶⁾ Ἐκάβη 800-801.

¹⁷⁾ Ἐνθ^ο ἀν. I 467.

¹⁸⁾, Φιλοστρ. Ἡρωικ. X 12, Διογεν. Λαέρτ. I] 44. Ο Φιλόχωρος παρὰ Διόγ. Λαέρτ. αὐτ. παρατηρεῖ τὸν ἀναχρονισμὸν ἐν τῇ ἀποδόσει τῶν στίχων τούτων εἰς προσπάθειαν ψόγου διὰ τὴν καταδίκην τοῖς Σωκράτους. Η σκέψις ὅμως τοῦ Γοτρ. φέρει ἐπιτάπητος τὸ ζήτημα τῆς χρονολογίας τοῦ Πρωταγόρου..

⁷⁹⁾ Η θέσις τοῦ Schanz (ap. Zel. II 462 σημ. 1) ἀνάγοντος τὸν θάνατον τοῦ Πρωταγ. περὶ τὰ ἔτη 420-417 εἶναι λίαν πιθανοφανής. Οὕτω, ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὴν πιθανήν ηλικίαν τοῦ θανάτου του δικαιολογεῖται τὸ ὑπ^o αὐτοῦ λεγόμενον ἐν Πλ. Πρωτ. 317e περὶ τῆς σχέσεως αὐτοῦ πρὸς τοὺς παρόντας. ‘Ο Διογεν. ὁ Λαέρτ. ἀναφέρει ὅτι κατηγορήθη ὑπὸ τοῦ Πυθοδώρου τοῦ Πολυζήλου, ἐνδε τῶν τετρακοσίων’ ἐκ τούτου δὲν συνάγεται ὅτι ἐπὶ τῶν τετρακοσίων κατηγορήθη. Φαίνεται ὅτι καὶ ὁ Γοντρ. τοῦ Schanz τὴν ὑπόθεσιν δέχεται, ἀφ^o οὗ ὁ Παλαμήδης ἔδιδάχθη κατὰ τὸ 415.

⁸⁰⁾ Φιλοχ. ap. Διογ. Λαέρτ. IX 55.

⁸¹⁾, Διογ. Λαέρτ. IX 54.

⁸¹⁾ Πάπυροι Ὁξυρ. IX 153 (1176, βλ. καὶ Ἀριστ. Ρητορ. 1416α, Σενέκα Ἐπιστ. 116, Πλούτ. de aud. poët. 19.).

⁸²⁾ Θεσμοφ. 450-451.

⁸³⁾ Τὰ κατὰ Διαγόραν Βλ. παρὰ Διοδ. XIII(VI 7, Ἀθην. Δειπν. XIII 611 a-b, Σέξτ. Ἐμπ. Πνρ. Ὑποτ. 218, Πρὸς Μαθ. IX 51 Cic d. n. D. III 37 κ. ἀ., Πλούτ. plac. phil. I 7, superst. 13, Ἐπιφάνιος 106, καὶ εἰς ἀ χωρία παραπέμπω εἰς τὰς σημ. 87 καὶ 90.

⁸⁴⁾ Φιλοδ. περὶ εὑσεβ. 85.-Σέξτ. Ἐμπ. πρὸς Μαθ. IX 53.

⁸⁵⁾ Bergk poetae lyrici Graeci III 1222.-Βλ.
Σέξτ. Ἐμπ. Πρὸς Μαθ. IX 53 καὶ Φιλοδ. περὶ εὐ-
σεβ. 85.

⁸⁶⁾ Ο Zeller θεωρεῖ τὸν Διαγόραν συνομήλικον ἥ,
τὸ δποῖον καὶ νομίζει πιθανώτερον, μεγαλύτερον τοῦ
Δημόκριτου. Βλ. τὰ σχετικὰ παρὰ Zeller γαλ. μετ..
II 380.

⁸⁷⁾ Βλ. Décharme; la critique des traditions
religieuses σελ. 134—5, Zel. Γαλ. Μετ. II 380 σημ. 4,
Gomperz ὁσαύτως I 429 σημ. 1. "Αλλωστε αὗται αἱ
εἰηγαὶ ἀναγκάζουσι τὸν ἔρευνητὴν νὰ δεχθῇ τὴν ἔπο-
ψιν ταύτην: Λυσίου κατ' Ἀνδόν. 13 17, Μελάνθιος
παρὰ Σχολ. Ἀριστοφ. Ὁρν. 1073, Τατιανὸς πρὸς
Ἐλ. 266, Ἀθηναγ. πρεσβ. 282, Σχολ. Βατρ. 320,
Νεφελ. 830, Σουίδας κ. ἅ.

⁸⁸⁾ Zeller 964 βλ. καὶ 864 σημ. 1.

⁸⁹⁾ Adversus gentes IV 29.

⁹⁰⁾ Τὸν εὐημερισμὸν τοῦ Διαγ. δέχεται ὁ Lobeck
(Agl. 370-71, καὶ ὁ Gomperz (I 429 σημ. 1)—ἴνα
συμφωνῆσῃ τις μετ' αὐτῶν, όταν ἔπρεπε νὰ δεχθῇ τὰ
ὑπὸ τοῦ Ἀρνοβίου παραδιδόμενα ἥ νὰ δεχθῇ ὅτι οἱ
Φρύγιοι λόγοι ἦσαν τοῦ Διαγόρου ἔργον. Ἀλλ᾽ ὁ Ἀρ-
νόβιος χάριν τῶν ἀπολογητικῶν αὗτοῦ σκοπῶν, παρα-
λαμβάνων σειρὰν ὄνομάτων ἀθέων ἐκ παλαιοτέρων
συγγραφέων, ἀποδίδει εἰς ἐκείνους τὸν εὐημερισμόν·
(Ο Κλήμης ἐν Προτρ. 7 ἀναφέρει ἀκριβῶς τοὺς

ἰδίους, ἀπλῶς ὅμως ὡς ἀθέους). Ἐφ' ἔτερου οἱ Φρύγιοι λόγοι είχον πιθανῶς εὐημεριπτικὸν χαρακτῆρα, ἀλλ' ἐκτὸς τοῦ δτι καὶ ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος ἀπεδίδοντο εἰς ἄλλους (εἰς τὸν Δημόκριτον, Διογ. Λαέρτ. IX 49), ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος ἐπίσης φαίνεται δτι ὁ συγχραφεὺς αὐτῶν ἦτο ἄγνωστος· βλ. Πλουτ. ap. Εὐσεβ. Εὐαγ. Παρ. III 1 (...δῆλόν ἐστι ἐν τοῖς Ὁρφικοῖς ἔπεσι καὶ ταῖς Αἰγυπτιακοῖς καὶ Φρυγίοις λόγοις...), Πλουτ. περὶ Ἰσ. καὶ Ὁσ. 29 (οὐ γὰρ ἀξιον προσέχειν τοῖς Φρυγίοις γράμμασιν ἐν οἷς λέγεται...), Σχολ. Ἀπολ. τοῦ Ροδ. I 558 (Σουίδας γὰρ καὶ Ἀριστοτέλης... καὶ ὁ τοὺς Φρυγ λόγους γράψας, καὶ Δαιμαχος...), Αἰλιαν. περὶ ζώων B 21 (λέγουσι δὲ Φρύγιοι λόγοι καὶ ἐν Φρυγίᾳ γίνεσθαι δράκοντας).

^{οι}) Νομίζω ὅμως δτι ἐκ τῆς ἴστορικῆς ἡμᾶν ἔρευνης δυνάμεθα νὰ συναγάγωμεν καὶ πορίσματά τινα γενικά. Εἴδομεν τοὺς πρώτους σοφιστάς, κινουμένους, ζωες, μέχρι σημείου τινὸς ὑπὸ φιλοσοφικῆς διαθήσεως, νὰ θέτωσιν ἐν ἀμφιβόλῳ τὴν διὰ τῶν αἰσθήσεων γνῶσιν καὶ ἐξ αὐτοῦ, κατὰ τούτους, καὶ τὴν φιλοσοφικὴν εἰς ἣν περιλαμβάνονται καὶ τὰ προβλήματα τῆς φυσικῆς θεολογίας. Πέρα δὲ αὐτοῦ, ἀφαιρουμένου τοῦ ὀργάνου τὸ ὅποιον ἐνόμιζον οἱ παλαιότεροι δτι διέθετον πρὸς λύσιν τῶν φιλοσοφικῶν προβλημάτων, ἀντὶ νὰ ἐπιδιώκωσι τὴν εὑρεσιν νέου ὀργάνου καταλληλοτέρου ἢ νέας μεθόδου, νὰ ἐγκαταλείπωσι τὴν ζήτησιν τοῦ ὑπερπέραν καὶ νὰ στρέφωνται πρὸς

τὰ πρακτικὰ προβλήματα. Τέλος εἴδομεν τὴν φιλοσοφίαν ψεραπαινίδα τῆς πράξεως καθισταμένην καὶ ὡς ἐκ τούτου φθίνουσαν κατ' ὄλιγον. Τοῦτο ἀποδεικνύει διτι οἵ ἀνδρες οὓτοι ἔστεροι ὑποτάξαντο φιλοσοφικῆς διαθέσεως, οἵ μὲν πρῶτοι μὴ δυνηθέντες νὰ υποτάξωσι τὴν πρὸς γνῶσιν τοῦ σχετικοῦ προσπάθειαν χάριν τῆς γνῶσεως τοῦ ἀπολύτου, οἵ δὲ ἄλλοι καὶ αὐτὴν τὴν γνῶσιν τοῦ σχετικοῦ ὑποτάξαντες εἰς τὴν πρᾶξιν, ὡς ᾧτο επόμενον. Ἐνδιαφέρουσα ἐν τούτῳ εἶναι ἡ θέσις τοῦ Πλάτωνος, ἐκ τῶν νεωτέρων μαθητῶν τῶν σοφιστῶν (τοὺς σοφιστὰς ἔρμηνεύουσι διὰ τῆς Ἀθηναϊκῆς Δημοκρατίας, τὸν Σωκράτην καὶ τὸν Πλάτωνα ἐπίσης), διστις γνωρίσας τὸν κίνδυνον τὸν δποῖον διέτρεχεν ἡ φίλοσοφία παρεξηγουμένη, κίνδυνον οὐχὶ ἔξωτερικὸν ἄλλο ἐν αὐτῇ τῇ οὖσίᾳ αὐτῆς,—«ἄν κατώρθου αὕτη [ἢ σοφιστικὴ] νὰ ὑπερισχύσῃ, ἀναντιρρήτως ἡ Ἑλληνικὴ φιλοσοφία θὰ εἶχεν ἀπολεσθῆ» (Zeller γαλ. μετ. III 176)—λαμπρῶς ἀντέδρασε κατὰ τῆς σοφιστικῆς ἀντιλήψεως τῆς φιλοσοφίας μὲ τὰς αὐτὰς μετ' ἐκείνης γνωστικὰς βάσεις. (Παρατήρησις τοῦ Hegel—ap Zell., τοῦ Zeller—γαλ. μετ. I 159, III 176, τοῦ Brunschwicg: I' idéal. contemp. 168).

Νομίζω, πολλοὶς ἄλλοις ἐπόμενος, διτι ἡ φιλοσοφία δὲν ἔρχεται νὰ πληρώσῃ ἀνάγκας τῆς γνωστικῆς μόνον ἡμῶν διαθέσεως, ἄλλα καθ' ὅλου γενικωτάτας ἀνάγκας τῆς ψυχῆς. Τὰ δὲ προβλήματα τῆς φιλοσοφίας, ἀτινα ἀπαιτοῦσιν ἐπιτακτικῶς ἀμεσον λύσιν, οὐδέποτε θὰ εὗρωσι ταύτην ἐν τῇ ἐπιστήμῃ, ἄλλα μόνον πα-

ραλλήλως πρὸς τὴν ἐπιστήμην, διότι αὕτη πρὸς ἔκεινην συνάλληλος μόνον τυγχάνουσιν ἄλλήλαις. Τοῦτο ἔδίδασκε ὁ Πλάτων, καὶ πολλαχοῦ ἐτόνισε: εἰὰν οὖν, ὁ Σώκρατες, πολλὰ πολλῶν πέρι θεῶν καὶ τῆς τοῦ παντὸς γενέσεως, μὴ δυνατοὶ γιγνώμεθα πάντῃ πάντως αὐτοῖς ἑαυτοῖς δύμολογονμένους λόγους καὶ ἀπηκριβωμένους ἀποδοῦναι, μὴ θαυμάσῃς ἀλλ᾽ εἴὰν ἄρα μηδενὸς ἦττον παρεχώμεθα εἰκότας, ἀγαπᾶν χρή, μεμνημένους ὡς δὲ λέγων ἐγὼ ὑμεῖς τε οἱ κριταὶ φύσιν ἀνθρωπίνην ἔχομεν, ὡστε περὶ τούτων τὸν εἰκότα μῆδον ἀποδεχομένους πρέπει τούτου μηδὲν ἔτι πέρα ζητεῖν (Τίμαιος 29c).

Δὲν νομίζω ὅτι εἶναι δρυढὸν νὰ ἔγκαλῶνται ἔκαστοτε οἱ σοφισταὶ καὶ δὴ διὰ τὴν πρακτικὴν αὐτῶν διδασκαλίαν, διότι διὰ ταύτης μεγίστας παρέσχον πράγματι οὗτοι ὑπηρεσίας εἰς τὸν Ἑλληνισμόν. Ἐαλλ᾽ ἡ φιλοσοφία δὲν εἶναι κλῆρος τῶν πολλῶν, *philosophandus est paucis*: ἔλαχιστοι εἶναι οἱ αἰσθανόμενοι τὴν πρὸ τοῦ μεγαλείου τοῦ περιβάλλοντος μακροκόσμου καὶ τοῦ ἐν ἡμῖν μικροκόσμου ἀγωνίαν, ἥτις τόν φιλόσοφον χαρακτηρίζει—οἱ δὲ σοφισταὶ δὲν ἥσθιανθησαν τοιαύτην ἀγωνίαν.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΗΣ: ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΡΙΟΣ

ΠΑΡΟΡΑΜΑΤΑ

,Ἐκ τῶν παροραμάτων, τὰ ἔξῆς, ἐμποδίζοντα τὴν κατανόησιν τοῦ κειμένου, πρέπει νὰ διορθωθῶσιν ἐν αὐτῷ :

- Σελ. 12 στ. 12 καὶ 16 ἀντὶ μυθολογικῆς, μυθολογίας, γράφε μυθο-
γραφικῆς, μυθογραφίας.
29 > 12 μετά τὸ ὑπάρχειος, γρ. αἰτιωδῶν.
> 32 > 20 > > Φλιάσ., > ap. Διογ. Λαερτ. ΙΧ.112.
> 34 > 7 ἀντὶ 32, γρ. 52.